

УДК 005+658.8(1)+303.425+37(477)

Д 81

Олександра ДУДНИК

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ОПОВІДАННЯХ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито зміст творів В. Сухомлинського у читанках для дітей 1-го та 2-го класів у процесі виховання відповідальності. Виокремлено взаємозв'язок між розвитком самосвідомості та формуванням відповідальної поведінки у дітей молодшого шкільного віку. На основі аналізу дитячих творів В. Сухомлинського подано методичні рекомендації для педагогів.

Ключові слова: відповідальність, відповідальна поведінка, самосвідомість, моральний вчинок, суспільна відповідальність.

Постановка проблеми. Проблема вивчення природи людської відповідальності як моральної категорії особистості тісно пов'язана з філософськими, психологічними і педагогічними дослідженнями. Відповідальність характеризує особистість з точки зору виконання нею певних соціальних та моральних норм. Становлення особистості тісно пов'язане з дослідженням у виховній діяльності засобів впливу на формування почуття відповідальності у дітей молодшого шкільного віку. Адже у цей період відбувається закладання основ соціального співіснування дитини, формується моральна відповідальність перед батьками, громадою, друзями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування почуття відповідальності розглядається сучасними педагогами у різних аспектах: виховання у молодших школярів відповідального ставлення до навчання (О. Алферов, К. Гаджиєва, Н. Ємісаєва, О. Розенберг); процес виховання відповідальності через суспільно

корисну діяльність (Л. Артеменко, Н. Басюк, А. Жаворонка, В. Вихрущ, В. Сухомлинський); виховання відповідальності школярів у діяльності шкільного колективу (Т. Веретенко, С. Гагаріна, М. Левківський, А. Макаренко, Ю. Тамбовкіна, Н. Тена, К. Чорна). Критеріями відповідальної поведінки виступають: уявлення дітей про значення і зміст норми моральної відповідальності; позитивне ставлення до відповідальності як моральної характеристики особистості; вміння діяти відповідно до норми в ситуаціях самостійного морального вибору [1, 7].

Сучасні дослідники психологічних особливостей впливу емоцій на розвиток дитини, зокрема В. Панок, Т. Титаренко, акцентують увагу на тому, що дитина сприймає необхідне не як зовнішнє, примусове, а як предмет власних соціальних потреб, що формуються, як щось особливо значуще, бажане. На основі проведених досліджень Т. Титаренко робить висновок, що однією із важливих умов розвитку в моральній саморегуляції є розвиток внутрішніх емоційних уявлень про те, яким би він хотів себе бачити в моральній ситуації незалежно від контролю та зовнішніх санкцій [2, 9].

Проте у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях недостатньо уваги приділено проблемі виховання соціальної відповідальності молодших школярів та формуванню моральних якостей, які сприяють її розв'язанню. Зокрема видається вагомим питання виховання почуття поваги до рідних та прояву відповідального ставлення щодо виконання суспільних обов'язків.

Мета статті – висвітлити проблему формування почуття відповідальності особистості у змісті оповідань В. Сухомлинського, вміщених у читанках для учнів першого та другого класів.

У молодшому шкільному віці, поряд з провідною навчальною діяльністю, зберігається потреба формування моральних якостей особистості, звичок культурної поведінки, виховання комунікабельності. Зміст педагогічного процесу на цьому етапі складає виховання шанобливого ставлення до рідних і близьких, поваги до педагогів та наставників, усвідомленого прагнення порадувати значимих дорослих позитивними вчинками, бажання бути корисним навколишнім. Така мотивація вчинків приводить до прагнення нести відповідальність за навчання, поведінку, суспільно корисну

діяльність. Тому у процесі спілкування необхідно послідовно культивувати дружні взаємини, звичку займатися спільними корисними справами, уміння приймати та усвідомлювати вимоги, сприймати та давати власну оцінку вчинкам героїчним персонажам творів, уміщених в читанках для учнів першого та другого класів.

Виховання дітей 6 – 10 років В.О. Сухомлинський називав “школою сердечності”. Він радив педагогам і батькам вчити дітей добра, любові, милосердя. Для цього треба, щоб діти постійно бачили гуманістичний зміст вчинків і поведінки тих, хто їх оточує: рідних, близьких, вчителів, дорослих. Дитина не повинна виростати байдужою, нечулою, черстою, безвідповідальною. Вона має зростати у постійному піклуванні про навколишній світ рослин, тварин, людей, доглядати і допомагати їм. У своїх працях педагог переконує, що у процесі культивування у дітях відповідальності в юних серцях виховується людяність.

Останнім часом з'явилося чимало підручників, читанок для школярів, до змісту яких автори включають ті чи інші твори з восьми розділів хрестоматії: “Краса – радість життя”, “Людина – це сила духу”, “Людина – найвища цінність”, “Повага й шанування старших”, “Подорож до витоків думки”, “Людина залишає себе в людині”, “Гармонія праці, щастя й обов'язку”, “Розвивай у себе співчуття”. Більш чітко етичні орієнтири виховання почуття відповідальності прослідковуються у конкретних художніх мініатюрах, адже їх назви вже акцентують на певних моральних якостях та цінностях. А саме: “Який слід повинна залишити на землі людина?”, “Щастя та праця”, “Розділена радість” та інші.

Відомий педагог висунув на перше місце ідею створення духовно-інтелектуального тла, де особистість дитини набуває певної автономності. Основні категорії, які використовує педагог – це “радість пізнання світу”, “радість відкриття світу”, “олюднення знань”, “духовне тло”. Вони допомагають дитині презентувати себе світу на основі розвитку її допитливості. “Радість пізнання” у Сухомлинського йде від почуття успіху, заохочення, уваги вчителя, значимих дорослих, емоційної насиченості буття, самореалізації [11]. Він створив своєрідну “філософію для дітей”, спрямовану не лише на розвиток інтелекту, формування творчої думки, а й на

формування морально-етичних імперативів і цінностей, які допомагають входженню маленької людини у великий світ.

Проблема формування відповідального ставлення дітей до суспільних обов'язків, навчання, дотримання справедливості, милосердя до близьких займають особливе місце в оповіданнях для дітей. Ці твори були написані у формі невеликих розповідей і давали можливість маленькому читачеві замислитися над вчинком героя, наводили на роздуми про власні добрі вчинки, про відповідальне ставлення до батьків, зокрема до матері та старших членів родини. Оповідання “Сьома дочка” розповідає про те, як зустріли стомлену маму її семеро донечок: хто добрим словом, хто вихваланням, “а сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матусі взуття й принесла їй води в мисці помити ноги” [5, 49].

Відповідальне ставлення до матері описано і в оповіданні “Хто кого веде додому” [6, 61]. У ньому автор аналізує позицію двох шестирічних хлопчиків, які повертаються додому з дитячого садка: один сам одягається, виходить перед мамою і протоптує стежину в снігу, інший – чекає, доки мама його одягне, зробить стежку додому. І в подальшому дорослому житті двоє хлопців по-різному проявляють себе, коли матері потрібна допомога. Автор залишає читачам для роздумів критику чи схвалення поведінки героїв. Такі оповідання хочеться обговорити, виникає бажання через оцінку вчинків героїв задуматися над власною поведінкою, докласти зусиль у самовихованні, проявити увагу до близьких, показати свою любов, шану, посильну допомогу, уважність, тобто стати активним членом сім'ї.

Також в оповіданнях “По волосинці”, “Комірчина для дідуся” подаються дітям для роздумів ситуації, в яких описано піклування до старших членів родини [3]. Такі сентиментальні розповіді пробуджують найкращі душевні пориви, бажання творити добрі вчинки, виявляти любов та вдячність за турботу найріднішим.

Оповідання В. Сухомлинського “Розділена радість”, “Через потік”, “Лялька під дошем”, “Конвалії перед Наталиним вікном” описують історії, в яких герої проявляють сердечність, відповідальне ставлення до товаришів, яким потрібна допомога [4, 12]. Вчасно це збагнути, без прямого прохання відчутти необхідність

та готовність прийти на допомогу, виручити друга, розділити з ним радість доброї новини – це також виховання доброчесності та відповідальності у стосунках з друзями.

Почуття суспільної відповідальності описані в оповіданнях “Камінь”, “Гвинтик”, “Красиві слова і красиве діло”. Порушуються проблеми значимості кожної людини у загальній справі, важливості ініціативи у корисних громадській ділах, злагоженості роботи, коли від кожного залежить результат великої справи. При обговоренні таких справ виховується почуття суспільного обов’язку, яке є значним в процесі формування активної громадянської позиції, свідомого відповідального ставлення до дорученої справи, її сумлінне виконання.

У “Читанці” “ для 2-го класу вміщено оповідання повчального змісту з трагічним, сумним кінцем (“Образливе слово”, “Сива волосинка”, “Склянка води”, “Іменний обід”). Такий фінал є оправданим у підкресленні важливості відповідального ставлення до рідних, до дорученої справи, до сказаних слів, які боляче ранять, не менше, ніж вчинки: “Рана від колючки загоїться й сліду не залишиться. А рана від слова заживає, проте слід глибокий зостається” [3].

Варті уваги оповідання, які виховують почуття відповідального ставлення до природи: “Петрик, Собака й Кошена”, “Соромно перед соловейком”, “Як Миколка став хоробрим” та ін. [12]. Прості за змістом розповіді передають велику філософію зв’язку людини з природою, необхідність шанобливого ставлення до неї, збереження, захисту. Порядні вчинки роблять нас людьми: через малі справи, які діти усвідомлено роблять без нагадування дорослих, зі знанням власної відповідальної поведінки в природоохоронній справі, дають змогу виховувати у дітей почуття справжніх господарів Землі.

Педагог стверджував: “Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим що можна. Перевіряй свої вчинки... Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре” [9]. На рівні самостійно вироблених моральних понять відповідальна поведінка з’являється у тих дітей,

які усвідомили загальнолюдські принципи, причому визнали їх не під тиском, а тому, що ці універсальні етичні положення стали їх внутрішнім переконанням. У моральному виборі особистості задіяні такі етичні категорії, як добро і зло, прекрасне і потворне, милосердя та байдужість, щирість і лицемірство, обов'язок та безвідповідальність.

Чимало оповідань (“Мамо, чому це на могилі сміття лежить?”, “Чорні руки”, “По волосинці”, “Втрачений день”) не мають чіткого завершення, а спонукають читача зробити необхідний висновок за того чи іншого героя. Саме такі структурно-логічні особливості побудови творів розширили для вчителя методичні можливості їх використання у навчально-виховному процесі у різних дидактичних методах і формах: бесід, дискусій, обговореннях, моделюванні аналогічних або близьких за змістом ситуацій тощо. Педагог був переконаний, що лише через усвідомлення дитиною значення моральних вчинків, виховання сили волі та благородства душі можливо виховати відповідальну людину і свідомого громадянина.

Висновки. У змісті оповідань В. Сухомлинський врахував психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку: особливості мислення, життєвого досвіду, розвитку моральних почуттів, актуальність проблем, які пов'язані з новотвореннями і соціальною ситуацією дитини. В. Сухомлинський увів до контексту своїх оповідань ідею пошуку дитиною логічного зв'язка між моральними оцінками і власними судженнями, які допомагають їй зорієнтуватися у виборі способу своєї поведінки і вчинків.

Література

1. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью : уч. пособие / Н.А. Минкина. – М. : Высшая школа, 1990. – 144 с.
2. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. : підручник. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 536 с.
3. Сухомлинський В.О. Комірчина для дідуся / Н.Ф. Скрипченко, О.Я Савченко. Читанка : підручник для 2 класу. – К. : Рад. школа, 1991. – С. 238.

4. Сухомлинський В.О. Конвалії перед Наталиним вікном / Н.Ф. Скрипченко, О.Ф. Шинкаренко, Т.Ю Горбунцова. Читанка : підручник для 1 класу. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 12.

5. Сухомлинський В.О. Сьома дочка / Н.Ф. Скрипченко, О.Я Савченко, К.М. Жаленко. Читанка : підручник для 2 класу. – К. : Рад. школа, 1983. – С. 49.

6. Сухомлинський В.О. Хто кого веде додому? / Н.Ф. Скрипченко, О.Я. Савченко, К.М. Жаленко. Читанка : підручник для 2 класу. – К. : Освіта, 1999. – С. 61 – 62.

7. Сухомлинський В.О. Слово вчителя в моральному вихованні // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 2. – С. 419 – 654.

8. Сухомлинский В.А. Чем лечит мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарствами? (Некоторые итоги 35-летнего исследования) / Бережно: дитина! В.О. Сухомлинський про важких дітей : тематич. зб. / Упоряд. Т.В. Філімонова ; за наук. ред. проф. О.В. Сухомлинської. – Луганськ : Державний заклад “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2008. – 263 с.

9. Сухомлинський В. Моя педагогічна віра / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 392 – 401.

10. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 7 – 279.

11. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину / В. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 147 – 416.

12. Сухомлинський В.А. Хрестоматія по етике / Сост. О.В. Сухомлинская. – М. : Педагогика, 1990. – 304 с.

Дудник Олександра. Формирование ответственного поведения младших школьников по рассказам В. Сухомлинского. В статье раскрыто содержание произведений В. Сухомлинского в читанках для детей 1-го и 2-го классов в процессе воспитания ответственности. Выделено взаимосвязь между развитием самосознания и формированием ответственного поведения у детей младшего школьного возраста. На основании анализа детских произведений В. Сухомлинского предложено методические рекомендации для педагога.

Ключевые слова: ответственность, ответственное поведение, самосознание, моральный поступок, общественная ответственность.

Dudnyk Oleksandra. The formation of responsible behavior younger pupils on the basis of the stories by V. Sukhomlynskyj.

The article deals the content of V. Suchomlynskyj works in reader for children in the process of education the responsibility. Author determined the relationship between the development of consciousness and the development of responsible behavior in primary school children. Based on the analysis of children's works by V. Suchomlynskyj presented methodical recommendations for pedagogues.

Key words: responsibility, responsible behavior, self-awareness, moral action, social responsibility.